

سخن نهاد

فضاهای عمومی شهر

علیرضا عندلیب / رئیس نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران

جامعه شهری بازتابی متنوع از هویت‌های فرهنگی و قومی ساکنان آن است؛ چنانچه ساکنان جامعه شهری تهران را اغلب افرادی که بعد از دهه ۴۰ شمسی و به دنبال جهت‌گیری‌های نظام کلان برنامه‌ریزی کشور و از بین رفتن زیرساخت‌های اشتغال در جامعه سنتی ایران از شهرها و روستاهای گوناگون کشور، به این شهر مهاجرت نمودند، تشکیل می‌دهند. شهر تهران که تا پیش از این دهه دارای نوعی ثبات و تعادل اجتماعی نسبی بود، با ورود مهاجران تازه‌وارد و به دنبال عدم برنامه‌ای از پیش اندیشیده‌شده برای جذب این جمعیت انبوه، دچار تغییر و تحولات ناموزونی شد. اثرات این امر را می‌توان در جنبه‌های مختلف کاربردی و محتوایی شهر تهران مانند توسعه کالبدی نامتوازن، حاشیه‌نشینی، جامعه شهری دوقطبی، کمبود زیرساخت‌های شهری متناسب با جمعیت، ناهنجاری‌های اجتماعی مشاهده نمود.

یکی از مهم‌ترین آثار این تغییرات نامتوازن (که البته کمتر به آن پرداخته شده است)، در فضاهای جمعی شهر تهران قابل مشاهده است. به نحوی که تهران امروز به طرز قابل محسوسی از فقدان فضاهای جمعی مطلوب برای ایجاد مناسبات اجتماعی شهروندان رنج می‌برد. فضاهای جمعی به‌عنوان مکان‌هایی که بیشترین کنش‌ها و ارتباطات میان شهروندان در آن روی می‌دهد، بستر اصلی فعالیت‌های کارکردی و مراسمی شهروندان را ایجاد نموده و عنصر مهمی در ایجاد پیوند اجتماعی میان شهروندان و همچنین خاخره جمعی مشترک در بین آنان است. توسعه نامتوازن شهر تهران در دهه‌های گذشته، تاکنون دو تأثیر اصلی بر ساختار فضاهای جمعی شهر تهران داشته است:

۱ تضعیف فضاهای جمعی موجود در بافت سنتی شهر تهران؛
۲ عدم توجه به ایجاد فضاهای جمعی جدید کارآمد در برنامه‌های توسعه شهری و یا عدم تحقق فضاهای جمعی از پیش اندیشیده‌شده در طرح‌ها.
به عبارت دیگر، تضعیف ارزش‌های بومی شهر به دلیل حضور فرهنگ‌های گوناگون مهاجران، همراه با استفاده از الگوهایی که تناسبی با ارزش‌های حاکم بر جامعه شهری ما نداشته‌اند، موجب ایجاد مجموعه‌های متنوع و بسیار عظیم اداری و تجاری در محورهای کم‌عرض، تسلط حرکت سواره بر پیاده و عوامل متعدد دیگر می‌شود. مجموعه این عوامل باعث شد فضاهای جمعی و سنتی شهر که اغلب در پناه درختان کهنسال و فضاهای مکث شکل گرفته بودند، از میان بروند. امروزه می‌توان تضعیف این فضاها از یکسو و عدم برنامه‌ریزی صحیح برای ایجاد فضاهای جمعی جدید و یا عدم تحقق صحیح فضاهای جمعی پیش‌بینی‌شده در طرح‌های توسعه شهری تهران از سوی دیگر را در کارکرد ناقص فضاهای جمعی کنونی شهر مشاهده نمود.
در پاسخ به این ناکارآمدی، اندیشمندان کارکردهای متنوعی را برای فضاهای جمعی شهر ذکر نموده‌اند که مهمترین آنها را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

- محلی برای گردهمایی و اجتماع شهروندان؛
 - تقویت نقش اجتماعی شهروندان در مسیر دستیابی به دموکراسی؛
 - استفاده از فضا برای برگزاری جشن‌ها، آیین‌ها و نمایشگاه‌ها؛
 - تقویت هویت و حس مکان در میان شهروندان.
- نگاهی به فضاهای جمعی شهر تهران، بیانگر کارکرد ضعیف آنها برای جمعیت پایتخت و بزرگ‌ترین کلان‌شهر کشور است، به گونه‌ای که لزوم بازنگری در رویکردهای گذشته در برخورد

ویژه نامه نهاد توسعه تهران، مجله‌ای اختصاصی برای مسائل شهر است که به سفارش و پشتیبانی «نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران» به ضمیمه ماهنامه منظر منتشر می‌شود. شهر، به مثابه پیشرفته‌ترین دستاورد تمدن انسان، آن چنان که شأن اوست شناخته نشده است. در جامعه ایران، علی‌رغم سنت پویا و عظیم شهرنشینی، این نقیصه بیشتر چهره می‌نماید.

«نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران» که رسالت هدایت طرح‌های توسعه شهری تهران را بر عهده دارد با درک منطقی و واقع‌بینی از مسئله، توسعه فرهنگ شهر و گسترش مطالعات شهری را در میان فعالیت‌های خود برنامه‌ریزی کرده است. بومی ساختن مسئله شهر در جامعه ایران و کشف راه حل‌های متناسب شرایط اجتماعی ما، هدفی است که از طریق رشد پژوهش‌ها و گسترش مطالعات علمی و نقد تجربه‌های جاری حاصل می‌شود. ویژه نامه نهاد توسعه تهران در صدد است در این زمینه گام بردارد.

سخن نهاد / ۲

تفرجگاه شهری و تحقق حیات مدنی / ۴

شهری برای احترام به مردم / ۸

فضای شهری، زمینه‌ساز عدالت اجتماعی / ۱۲

مدیریت کیفی فضای جمعی / ۱۵

فضاهای جمعی در راه جهانی‌شدن / ۱۸

فضای عمومی، ماهیتی پیچیده و چند مفهومی / ۲۲

فضای جمعی، ظرف تحقق حیات مدنی / ۲۶

در جست‌وجوی میدانی انقلابی / ۳۰

هیئت تحریریه ویژه نامه

دکتر علیرضا عندلیب

دکتر سید عبدالهادی دانشپور / دکتر غلامرضا کاظمیان

دکتر شریف مطوف / دکتر کیانوش ذاکر حقیقی

با فضاهای جمعی شهر تهران را گوشزد می‌کند. به همین منظور، تلاش در جهت بهبود کیفیت فضاهای عمومی شهر تهران را می‌توان در دو محور عمده خلاصه نمود:

1 توجه به فضاهای عمومی متناسب در طرح‌های توسعه شهری

این رویکرد که در حقیقت به دنبال ایجاد شهر، کالبدی مناسب برای ایجاد فضاهای جمعی است، با پیش‌بینی و طراحی فضاهای شهری، زمینه لازم را برای ایجاد مکان‌هایی با دسترسی عمومی مناسب و باکیفیت برای تعاملات اجتماعی حداکثری شهروندان فراهم می‌آورد.

2 برنامه‌ریزی و مدیریت فضاهای جمعی موجود توسط مدیریت شهری

تنها برنامه‌ریزی کالبدی برای فضاهای جمعی شهری کافی نیست؛ بلکه مدیریت و کنترل متناسب با انواع مختلف فضاهای جمعی، از جمله الزامات تحقق اهداف فضاهای مطلوب برای ایفای نقش‌های مختلف از پیش اندیشیده شده است.

فقدان برنامه‌ریزی و مدیریت فضاهای جمعی در بسیاری از فضاهای جمعی کنونی شهر تهران مشاهده می‌شود. مثال بارز این امر می‌تواند در فضای عمومی ایجاد شده در تقاطع خیابان ولیعصر (عج) و خیابان انقلاب اسلامی یافت. فضایی که با وجود مجموعه تئاتر شهر، فضای سبز مجاور (پارک دانشجو) و نزدیکی به چندین دانشگاه و دانشکده اصلی شهر و همچنین میدان انقلاب (به عنوان اصلی‌ترین بازار فرهنگی کلان‌شهر تهران) بستر مستعدی را برای ایجاد یک فضای جمعی با کارکردهای متنوع ایجاد نموده است. اما عدم برنامه‌ریزی مناسب (مانند استفاده از ترکیبات متنوع آب‌فشان‌ها، نورپردازی و موسیقی، برگزاری نمایش‌های فرهنگی و نمایشی، نمایشگاه‌های عمومی هنری و دانشجویی، کتاب و ...) که می‌تواند با جذب نیروهای فرهنگی شهر،

زمینه بروز فعالیت‌های متنوع خلاقانه آنان را در بهترین نحو خود ایجاد نموده و یک فضای جمعی سرزنده پویا را شکل دهد، باعث شده است که تمام ارزش‌های نهفته در فضای کالبدی این مجموعه منحصر به فرد فضایی، از دست برود و با عدم به‌کارگیری سرمایه اجتماعی ارزشمند این محدوده، - برخلاف انتظار - مرکزی را برای اشکال گوناگون بزهکاری و انحرافات اجتماعی فراهم آورد.

رویکردهای نوین نظام برنامه‌ریزی شهر تهران از جمله تصویب طرح جامع جدید تهران و ورود آن به مرحله اجرا آینده روشنی را نوید می‌دهد. این طرح در یکی از چشم‌اندازهای خود، تهران آینده را شهری سرسبز و زیبا، شاداب و سرزنده با فضاهای عمومی متنوع و گسترده قلمداد می‌کند و در تلاش است تا با فاصله‌گرفتن از توجه صرف به مسائل کالبدی شهر، پاسخ‌های مناسب و منعطفی را برای چالش‌های گوناگون شهر ارائه دهد. بنابراین، تأکید هرچه بیشتر بر مقوله فضاهای عمومی و برنامه‌ریزی برای بهبود کیفیت فضایی و عملکردی این فضاها برای دستیابی به چشم‌انداز طرح جامع جدید تهران ضروری به نظر می‌رسد.

بدین ترتیب، پرداختن به مقوله فضاهای عمومی شامل طراحی و برنامه‌ریزی برای ایجاد فضاهای جمعی، بهبود عملکرد فضاهای موجود و ایجاد دسترسی مناسب برای تمامی گروه‌های آسیب‌پذیر شهروندی مانند سالمندان، کودکان و معلولین برای تحقق عدالت اجتماعی در این فضاها و مهم‌تر از همه برنامه‌ریزی و مدیریت محتوایی این فضاها از موضوعات بسیار مهم است؛ موضوعاتی که پرداختن به آنها برای دستیابی به رویکردهای بومی و متناسب با ارزش‌ها و آرمان‌های شهروندان تهرانی بسیار ضروری است و «نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران» به همین منظور اقدام به تهیه ویژه‌نامه حاضر نموده است. امید می‌رود که این اقدام زمینه لازم برای پیمودن گام‌هایی مؤثر در تثبیت جایگاه واقعی فضاهای جمعی شهری و الزامات کالبدی و محتوایی آن در برنامه‌های توسعه شهری تهران را فراهم آورد.

